

Бранислав Милосављевић*

*Институт за стратегијска истраживања,
Универзитет одбране*

Ненад Путник**

Факултет безбедности, Универзитет у Београду

СТРАТЕГИЈА ИЗГРАДЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА ЦРНЕ ГОРЕ***

Сажетак

Као једна од најмлађих држава у Евопи, Црна Гора је посебно интересантан пример како се у политичком оквиру одвија симболичко надметање између два пројекта изградње нације. Питање црногорског националног идентитета представљало је средиште црногорске политике од краја 19. века, међутим никад није постојао јасан консензус на питање ко су тачно Црногорци. Подржана реконструисаним значењем црногорске нације, новонастала црногорска национална свест убрзана је након раскида са Србијом и проглашења независности 21. маја 2006. Црна Гора је од распада Југославије на свом путу ка државности прошла кроз транзиције из републике у Савезној Републици Југославији (СРЈ) у државу чланицу Србије и Црне Горе у периоду 2003-2006. године, а након тога у независну државу од 2006. године. Међутим, транзиција државности није представљала резултат једног ширег народног консензуса. Подела у владајућој политичкој странци реформисаних комуниста, Демократској партији

* branislav.milosavljevic@mod.gov.rs

** nputnik@fb.bg.ac.rs

*** Аутори у раду износе личне ставове, а не институције у којима су запослени

социјалиста (ДПС) 1997. године, подстакла је политичку борбу између две бивше фракције ове странке. Током периода од 15 година промењиви политички програми владајућег ДПС-а и противничке Социјалистичке народне партије (СНП), послужили су као извор за редефинисање значења етничког (националног) идентитета. У својој конкуренцији за друштвене, политичке или економске ресурсе, црногорске елите су применом политичких мера, етно-културне државне политике и активним коришћењем медија успеле да поједине чињенице и догађаје претворе у референтне тачке за грађане Црне Горе на начин да идентификују себе. Стога су ти догађаји постали основа припадности одређеној заједници и уједно помогли у разграничењу специфичне црногорске од српске заједнице.

Кључне речи: Црна Гора, национални идентитет, политичка елита, државни симболи, Србин, Црногорац.

УВОД

Појам национални идентитет користи се у два сродна и уједно различита смисла, при чему се први везује за идентитет појединца као припадника политичке заједнице која је различита од других облика заједништва. Поред тога, означава и идентитет политичке заједнице, јер се њиме описује оно што одређену државу разликује од друге и чини посебном. Као и индивидуални идентитет, и национални идентитет је слојевит и комплексан. Међутим, иако је национални идентитет променљив, он се не може бесконачно прекрајати, што је уједно и разлог његовог постојања. Другим речима, у временском оквиру он је истовремено и дат, али и редовно обликован (Ћукović 2014, р. 166).

Национални идентитет и нација су сложене конструкције састављене од низа међусобно повезаних етничких, културних, територијалних, економских и правно-политичких компоненти. Они означавају везе солидарности међу члановима заједнице обједињених заједничким сећањима, митовима и традицијама које могу или не морају да проналазе израз у властитим

државама, али се у потпуности разликују од чисто правних и бирократских веза државе. Концептуално, нација је спојила две групе димензија, једну грађанску и територијалну, другу етничку и генеалогску, у различитим размерама у појединим случајевима. Управо је та мултидимензионалност учинила национални идентитет тако флексибилном и истрајном силом у модерном животу и политици и омогућила му да се ефикасно комбинuje са другим моћним идеологијама и покретима, а да притом није изгубила свој карактер. Национални идентитети такође испуњавају интимније, унутрашње функције појединаца у заједницама. Најочигледнија је социјализација чланова као држављана и грађана. Данас се то постиже обавезним, стандардизованим системима јавног масовног образовања, путем којих се државне власти надају да ће привући националну преданост и осебеност, хомогену културу. То је активност коју већина режима проводи са значајном енергијом под утицајем националистичких идеала културне аутентичности и јединства. Нација је такође позвана да осигура социјалну везу између појединаца и класа пружањем репертоара заједничких вредности, симбола и традиција. Употребом симбола као што су застава, химна, новац, споменици и свечаности (церемоније), чланови се подсећају на своје заједничко наслеђе и културно средство чиме се ствара узвишен осећај заједничког идентитета и припадности. Поред тога, осећај националног идентитета пружа снажно средство за дефинисање и лоцирање себе у свету кроз призму колективне личности и њене карактеристичне културе. Кроз заједничку, јединствену културу, омогућено нам је да знамо „ко смо“ у савременом свету. С друге стране, најважнија обележја етничке заједнице су колективно име, мит о заједничким прецима, заједничка историјска сећања, један или више диференцирајућих елемената заједничке културе, повезаност с одређеном „домовином“ и осећај солидарности код значајнијег дела популације. Наведени елементи, очито, имају културну и историјску садржину. Из самог поимања националног идентитета можемо уочити да нема и не може бити нације без наведених културних елемената, као ни „културно неутралне“ државе, како се често жели приказати савремена либерална држава. Државе-нације које задржавају своју снагу без обзира на историјска превирања, у томе успевају

захваљујући социјалној хомогености и културном идентитету (Smith 1991, pp.16-17).

ЦРНА ГОРА У ИЗГРАДЊИ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

И док су резултати референдума из 2006. године указали на поларизацију око питања црногорске државности, променљиви резултати пописа становништва из 1991., 2003. и 2011. године откривају на који начин је становништво прихватило политичку борбу између наведених политичких опција и претворило у личну перцепцију „националности“. Супротно резултатима избора из 1992. године, када је од 66% изашлих бирача 95,4 % гласало за останак Црне Горе у државној заједници са осталим републикама бивше Југославије које су то желеле, до 2006. године за независност Црне Горе изјаснило се 55,5 % од 86,5 % изашлих бирача. То је, међутим, значило да је готово половина становништва била против напуштања државне заједнице са Србијом. Ако ове податке доведемо у однос са резултатима пописа становништва, уочићемо значајан помак становништва између категорија „Црногорац“ и „Србин“. Тако је 1991. године 61,9 % становништва изјаснило се Црногорцима, а 9,4 % Србима, док се остатак декларисао као припадници различитих мањина (Vieber 2003, p. 12). Међутим, 2003. године, 43,2 % становника Црне Горе изјаснило се као „Црногорац“, док се 32 % становништва по својој националној припадности одредило као „Србин“. Како су 2005. године припадници мањина подржали независност, можемо сигурно претпоставити да се већина оних који су подржали очување државне заједнице изјаснило као „Срби“, док су се они који су гласали за независност декларисали као „Црногорци“. Оваква флуидност категорија идентитета у Црној Гори видљива је и из пописа становништва из 2011. године у којем су они који су се изјаснили као „Србин“ чинили 28,7% становништва, док се 45% становништва изјаснило као „Црногорац“ (Управа за статистику Црне Горе). Таква реимагинација националног идентитета, његова политизација и везивање за један од два противничка политичка пројекта могућа је због историјске дилеме око тога да ли су Црногорци посебна нација или

само подгрупа Срба. Међутим, у средишту наведених промена налази се политика, јер да ли се члан неке породице дефинише као Србин или Црногорац зависи од друштвених, културних, економских, а пре свега политичких околности. Поред тога, посебан проблем је чињеница да у црногорском друштву постоји значајан број оних који су неодлучни. Растућа бифуркација није само нешто што је постојало апстрактно, већ је имало и стварне манифестације у црногорском друштвеном животу, па чак и у оквиру породичне заједнице (један брат је себе дефинисао као Црногорац, а други као Србин) (Morrison 2009, p. 12). За разумевање реконцептуализације значења националног идентитета у Црној Гори неопходно је поћи од појма „апстрактне заједнице“ која се надовезује на анализе националног идентитета као категорије и његове идеје „шеме“, односно когнитивних оквира кроз које појединци приписују своју припадност одређеној групи. Различито поимање категорије „Србин“ и „Црногорац“ изазвано је политичком борбом над симболичном просторном и временском димензијом „шема“ идентитета (Brubaker 2004).

АПСТРАКТНА И ОСТВАРЕНА НАЦИОНАЛНА КАТЕГОРИЈА

Наука је понудила безброј покушаја дефинисања феномена националности, који је толико загонетан и око којег егзистира занемарљив научни консензус. Наиме, до сада није развијен један свеобухватан приступ који би широм света имао једнаку аналитичку вредност у истраживању стварања нације. С друге стране, за пост-комунистичке државе је од посебне важности је разумевање начина на који долази до настанка нација, с обзиром на појаву великог броја пројеката којима се покушавало оправдати успостављање нових држава. Један од понуђених концепта се тиче „нације” као апстрактне заједнице, при чему се истиче мултидимензионалност процеса њене изградње, супротно класичним теоријама које приступају анализирању „друштвеног живота као да је постављен на једној равни“ (Paul 1997 p. 185). С друге стране, теорија апстрактне заједнице друштвени живот посматра као живот који се води дуж различитих оса времена и простора, од интеракција лицем

у лице до интеракција безличне природе које се одвијају путем електронских медија. Међутим, реалност темељно различитих врста људске природе обликованих у различитим друштвима и могућност формирања контрадикторних субјективитета унутар једног друштва, често се одбацују или препуштају подручју психоанализе. Посматрање нације као апстрактне заједнице отвара поред осталог и могућност гледања на нацију као когнитивну категорију путем које појединци приписују своју припадност колективитетима које доживљавају као „групе“. На тај начин нам је омогућено да разумемо и проучавамо нацију не као групу, већ као пресек бројних когнитивних оквира јер појединци „могу истовремено припадати различитим референтним групама и у складу са околностима нагласиће припадност једној или некој другој групи као своју праву припадност“ (Boundaries 1997, 257).

Процес стварања нације, или конструисања нације унутар оквира апстрактне, а опет когнитивне категорије, укључује утврђивање оквира за друштвену интерпретацију чињеница и догађаја које појединци деле. Уобличавање чињеница и догађаја на темељу повезивања са одређеним сродством потиче усвајањем једног специфичног социополитичког идентитета кроз максимизирање разлика које су опречне противничким групама. То се означава као процес изградње „шема“ идентитета. Међутим, ове „шеме“ идентитета задржавају одређену флуидност унутар когнитивног оквира јер су одређене субјективним уверењима појединца у споне које су везане уз његово поимање нације. Таква уверења често се формирају према културним нормама с којима се појединац повезује и користе као оруђе за управљање свеукупним ресурсима и стварање националног идентитета. Ове културне норме су „промењиве јер се могу прилагодити или чак измислити како би одговарале интересу и околностима групе и појединца“ (-Douglas 1979, 31).

Оснивање држава и стварање нација након распада социјалистичке Југославије подразумевало је напуштање југословенских и повратак националним симболима, као и поновно откривање историјске и политичке митологије. Међутим, грађење нације путем различитих културних норми не догађа се *ex et ab nihilo*, јер зависи од људског фактора, који с

друге стране функционише у окружењу прилика и ограничења с којима је суочена одређена заједница (Mark, 2001, 29). У друштвима суоченим с великом кризом, као што је то био случај са Црном Гором након распада Југославије, домаће елите могу уочити прилику да се поставе као вође, и потом позивају на „осећање групног идентитета и лојалности групи“ (Maull 1990, 43). Оне „настоје створити нације из становништва којем, у различитој мери, недостаје осећај идентитета и сврхе, или је етнички хетерогено, економски назадно и друштвено подељено“ (Douglas 1971, 31). Редифинишући оквир „шеме“ идентитета, политичке елите настоје усадити или појачати осећај припадности групи, правдајући своје радње позивањем на национално „јунаштво“ и „славу“. Такви процеси за собом нужно повлаче „позајмљивање од другог, као и исправљање прошлости“ (Wicker 1997, 6). Катализатори за овакво редифинисање националног оквира нису ограничени само на политике и медије који отеловљују дискурс елите, већ укључују и симболе (заставе, хералдику) који упућују на историјску и географску димензију. Овакви су органски симболи често коришћени као канали национализма због своје моћи да оживе масе излажући их „разумљивијем“ дискурсу.

Након распада Југославије у врху посткомунистичких друштава настао је вакуум моћи који је отворио простор политичким „предузетницима“ за које је национални програм добио на важности у спровођењу њихових политичких интереса. Основни темељни циљ пројекта изградње нације који воде елите је контрола државе, при чему елите користе прилике и ограничења друштвених простора унутар којих делују за преношење детаља о „шемама“ идентитета. На тај начин креирају наративне оквире кроз које појединци доживљавају нацију (Witmeyer 2003, 321-341). У случају Црне Горе важно је разумети да су се са поделом у владајућем ДПС – у, 1997. године појавила два противничка јавна простора од којих је сваки оспоравао утемељеност, политичке циљеве и институционалне функције супротне стране. Поводом тога, процес изградње нације се у Црној Гори у великој мери може повезати с јавним просторима у којима су се елите бориле за власт (Ikegami 2000, 989-1029).

Стварни сукоб и значење категорија „Црногорац“ и „Србин“ у Црној Гори одражавали су способност противничких политичких елита (ДПС-а и СНП-а) да артикулишу „шему“ идентитета. С тим у вези, појединци су формирали идеју нације и на основу тога приписивали своју припадност једној или другој категорији. У формирању нације елите могу манипулисати елементима културе пре него их изумети како би појачали географску и историјску димензију њиховог друштвеног простора. Иако смештене на истој територији, с обзиром на њима доступна средства ове две противничке елите деловале су у опречном окружењу. Тако се, на пример, владајућа политичка елита ослањала на домаће ресурсе како би значење „црногорског“ идентитета артикулисала кроз одвајање од Србије и кроз нарацију посебне црногорске нације. С друге стране је опозициони блок, одбијајући реартикулацију „црногорског“ идентитета, успоставио нови когнитивни оквир путем ког су они који су подржавали државну заједницу и нарацију српског порекла Црногораца могли и на тај начин своју припадност приписати категорији идентитета „Србин“.

ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА ИСТОРИЈСКЕ ИМАГИНАЦИЈЕ

Историјска имагинација чини важан облик поимања „нације“. У објашњавању како су се формирале нације у деветнаестом веку, између осталог егзистира мишљење да је „погрешно схватање историје кључни део постојања нације“ (Hobsbawn 1997, 35). Историја се често интерпретира и реинтерпретира у различитим политичким контекстима, а политичари се осврћу на историју како би подржали своје аргументе. То је посебно важна чињеница за потпуније разумевање изградње нације у Црној Гори, где се политичка сцена поделила и где се са почетком овог века главни политички сукоб заснивао на дебати о државности и националности. Као последица, корени дебате већ две деценије надахњују политику ове државе и директно су повезани са имагинацијом црногорске историје. Овај симболични сукоб око историјске имагинације националности између два политичка табора био је могућ из два очигледна разлога. Прво, историјски записи

оставили су довољно места за две различите интерпретације историје (Morrison 2009, 10-12), што је политичким елитама олакшало реконструкцију когнитивних оквира категорија идентитета „Црногорац“ и „Србин“. Поред тога, значајна је чињеница да је кроз читаву историју идентитет у Црној Гори био двојак - наиме „Србин“ и „Црногорац“ нису били међусобно искључиви првенствено захваљујући улози Српске православне цркве у Црној Гори.

С друге стране, поновно цртање граница променило је значење темељних категорија идентитета, што је коначно резултирало тиме да је црногорско становништво одабрало припадност другачијим етничким категоријама у попису становништва 2003. и 2011. године него што је био случај у попису 1991. године. Будући да су различите елите приказивале своје верзије црногорске историје, сукоб око „исправне“ интерпретације различитих историјских догађаја и периода постао је важан аспект подела око државности и идентитета. Какав су утицај ове различите верзије црногорске историје имале на поимање категорија идентитета „Србин“ и „Црногорац“ најбоље се уочава у начину на који су људи схватили црногорску државност кроз историју, посебно у односу на уједињење Југославије. Предметна поларизација постала је знатно шира када су центар расправе доспели историјски уџбеници и начин на који би требало проучавати црногорску историју. С тим у вези, посебно спорно било је приказивање историје према коме је, с једне стране, Зета представљена као стара краљевина која је некад постојала на територији данашње Црне Горе као „прва српска држава“, док је за друге требала бити сматрана првом црногорском државом. Поред наведеног, предмет спорења представљао је и део који се односио и на актуелног митрополита Српске православне цркве у Црној Гори и његову улогу у ратним операцијама Србије и Црне Горе у Хрватској током сукоба у Југославији и њене дезинтеграције (Džankić 2014, 353).

Међутим, моћ историјске имагинације посебно је уочљива у расправама око тога јесу ли Црногорци „најстарија нација на Балкану“ или су „у основи Срби“. Историјски аргументи за обе стране ове дихотомије могу се наћи у записима Петра И и Петра ИИ Петровића Његоша, владика Црне Горе у XVIII

и XIX веку. Када би упућивали на становништво, владике су користиле назив „Србин“, што је довело до две засебне интерпретације црногорског идентитета, као одвојене категорије, и као подкатегије српске категорије. Поједини аутори и бивше опозиционе унионистичке странке у Црној Гори, записе владика сматрају доказом српског порекла Црногораца (Simićević, 2008). Супротно томе, појам „Србин“ у записима црногорских владика искључиво повезују с православним хришћанством (Brković 1974). Наравно да је то један од доказа оштре поларизације између оних који се изјашњавају као „Црногорци“ и као „Срби“ око питања јесу ли Црногорци у суштини Срби или не. Поред наведеног, даља политичка борба око историјске имагинације јавља се у актуелним политичким дебатама везаним за догађаје 1918. године који су довели до стварања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а која је 1929. године преименована у „Југославију“. Наиме, Скупштина Црне Горе је 2011. године усвојила Закон о династији Петровић – Његош, којим је дефинисала правни статус потомака црногорске краљевске породице. Према овом закону, „династија Петровић – Његош свргнута је с трона насилном анексијом 1918. године“ (Zakon o statusu potomaka dinastije Petrović Njegoš, čl. 1), што је постала врло спорна одредба, посебно за опозициону политичку елиту која је у наведеној законској формулацији препознала покушај да се промени историја и манипулише наследником династије.

Иако је у проучавању нација успостављен велики број теорија и емпиријских дилема, строга категоризација супстанци одређене нације је веома проблематична, а у црногорском случају је изузетно изражена (с обзиром на замагљен однос српског и црногорског идентитета). С тим у вези „посебно је тешко наћи поуздан и методолошки оквир за дефинисање црногорске нације због контрадикторних ставова према његовом постојању и развоју” (Ičević 1998, 217). Заправо, наведени проблем се додатно надопуњује нераскидивом повезаношћу са историјом (са Србијом), међусобно повезаним владајућим династијама, значајном миграцијом Црногораца у Србији, као и извесним бројем оних који не виде противуречност у дефинисању себе као Србина или Црногорца. Корен проблема потиче из најмање два века

дуготрајних и крајње контрадикторних процеса изградње државе. Независна Црна Гора или Црна Гора као део неке веће државе, јесте одраз различитих идеја које су понекад представљале ратне алтернативе савремене црногорске историје. Двоструки идентитет утиснут у масовну свест већине Црногораца био је логичан резултат тих супротстављених државних идеја (Роровић 2002, 16). Ови контрадикторни процеси довели су до развоја феномена појма националног *homo duplexa*, дуалне или двоструке свести идентитета (Morison 2009, 10).

ПОДЕЛА ДВА ЛИЦА *HOMO DUPLEXA*

Подела политичких елита у Црној Гори утицала је на друштво на неколико нивоа. Одвајање категорија идентитета „Србин“ и „Црногорац“ довело је до раздвајања црногорског *homo duplexa*, продубивши поделе које су постојале у историјском и политичком сећању становништва. Ове поделе постале су важан део самоидентификације противничких елита и њихових ставова према томе шта значи бити „Србин“ и „Црногорац“. Да би се придобила подршка народа, било је неопходно створити утисак о томе шта представљају конкурентни пројекти изградње нације супротстављених политичких елита у Црној Гори. Раздвајање *homo duplexa* подразумевало је установљење и поделу наратива на „нас“ и „њих“, који су посебно важни за кристализацију „црногорског“ и „српског“ идентитета противничких политичких елита, а подједнако и за начин на који је народ повезивао значење с категоријама идентитета које су промовисале актуелне елите. Два аспекта вере играла су важну улогу у дисоцијативним наративима и то реконструкција значења категорије „Црногорац“ и свођење категорије идентитета „Србин“ на „други“. Прво, придобијањем мањина¹ за свој циљ, владајући ДПС удаљио је категорију идентитета „Црногорац“ од било какве искључиве повезаности с православним хришћанством, што је био случај раних 1990-их година, док је опозиција задржала блиске везе с православним хришћанством и тиме је категорија идентитета „Србин“ имплицирала степен повезаности с вером. Услед тога

¹ Према попису становништва из 2011. године, етнички састав Црне Горе чине Црногорци 45%, Срби 28,7%, Бошњаци 8,6%, Албанци 4,9%, Муслимани 3,3%, Хрвати 1% и Роми 0,3%

се развило уверење да је „црногорски“ идентитет „грађански“ и супротан „етничком“ „српском“ идентитету (Keiči 2008, 165-173). Друго, чак и ако се већина оних који се опредељују или као „Србин“ или као „Црногорац“ поистовећује с православним хришћанством, постоји очигледна поларизација у односу на врсту православља која се повезује с овим двама категоријама идентитета. Предметну поларизацију изнедрили су супарнички пројекти изградње нације две противничке политичке елите у Црној Гори. Током 1990-их, тада уједињени ДПС био је близак Српској православној цркви (СПЦ), и присталице странке по аутоматизму су се поистовећивале с овом верском заједницом. Након тога, са поделом политичке сцене у Црној Гори 1997. године и усвајањем програма назависности након 2000. године, владајућа политичка елита удаљила се од Српске православне цркве и почела повезивати са унионистичким циљем, јер се на верској позорници појавио супарник у виду Црногорске православне црква (ЦПЦ) која је постала својствена као један од елемената који се повезује са шемом идентитета „Црногорац“ (Ramet 2005, 264). Поред тога, важно је напоменути да је се средином 90-тих година, упоредо са напорима за оснивање Хрватске православне цркве, одвијао сличан процес и у Црној Гори. Црногорски сепаратисти су на Цетињу основали „Одбор за обнављање аутокефалне Црногорске православне цркве“ да би стали насупрот Српској православној цркви (Morrison 2018, 89). Наиме, у новембру 1990. године, на Цетињу је оформљена група под називом Одбор за обнављање аутокефалне црногорске православне цркве, која је убрзо објавила намеру да поново успостави аутокефалну Црногорску цркву. Након тога је већ почетком јануара 1991. године одржан „Црногорски национални синод“, током којег је изражена посвећеност обнови аутокефалне Црногорске православне цркве која ће служити за уједињавање Црногораца кроз поштовање конкретних црногорских светаца, као и за постизање ширег циља кроз успостављање независне државе, при чему је цркви додељен значајан простор у изградњи посебног црногорског националног идентитета. Наредна фаза поновног успостављања, настављена је регистравањем Црногорске православне цркве као невладине организације под називом Верска заједница Црногораца православне вероисповести. Ипак, вероватно најспорнији догађај у борби

око физичког простора и симболизма изградње нације тиче се цркве коју је на планини Румији изградила Српска православна црква. Усред дебате око црногорског националног идентитета, СПЦ је 2005. године једностраном вољом на планини Румији поставила металну цркву, тврдећи како је тамо постојала православна црква све до 1571. године. Симболизам подизања српске православне цркве на врху планине изазвао је велику контроверзу, посебно међу мањинским заједницама које су сматрале да планина Румија припада свим етничким и верским заједницама Црне Горе. Црногорско Министарство за урбанизам и просторно планирање је 2009. године донело одлуку о рушењу цркве, што је изазвало различите реакције међу становништвом (није занемарљиво с обзиром на податке из пописа 2011. године). Поред уочљивог знака поларизације у смислу идентитета људи, питање цркве на планини Румији резултирало је и кривичном пријавом за говор мржње поднетом против српског православног митрополита црногорско-приморског Амфилохија (Džankić 2014, 364).

Међутим, посебно је упечатљиво да се у истом периоду када питање канонизације Алојза Степинца достиже своју кулминацију и када су косовско-метохијски Албанци били у офанзиви да институционално преузму српске средњовековне манастире, одвија покушај протеривања Српске православне цркве са простора Црне Горе. Влада Црне Горе је у августу 2015. године ставила на јавну расправу текст Закона о слободи вероисповести (у међувремену усвојен) којим је требало да се оконча вишедеценијска борба против Српске православне цркве. Предметни Закон, поред осталог, представља и покушај брисања присуства Српске православне цркве, која на простору Црне Горе има дугу историју и традицију још од средњег века, и која као црквена организација са седиштем на Цетињу више векова баштини историјски српски идентитет Православне цркве у Црној Гори, при чему српским црквама прети конфискација (Raković 2017, 103-104). За разлику од осталих пројеката изградње идентитета, верско питање је потврдило постојање дубоке подељености унутар црногорског друштва. С друге стране, идентитет Српске православне цркве у Црној Гори представља уједно и највећу препреку конституисању црногорског националног идентитета (Милосављевић 2019, 234).

У складу са наведеним, евидентно је да је црногорска власт заборавила да „религија предствала кључну одредницу у балканском контексту нација, јер се нигде у Европи нису на простору једног језика сукобљавале тако различите цивилизације и религије и нигде подвојеност није била праћена писањем истог језика на неколико сасвим различитих азбука“ (Ivić 1986, 126). Поред тога, значајна је чињеница да је према религијама и црквама идентификовано и остало становништво, као и то да док су имали своју самосталну цркву, Срби сматрани народом, а након губитка црквене самосталности 1767. године, они се убрајају у Грке (Екмећић, 2007, 17).

Раздвајање *homo duplexa* није се одвијао само у оквиру верског раздвајања „српског“ и „црногорског“ идентитета, јер је дошло и до стварања граница између државних симбола, што је и даље предмет спора у Црној Гори. Колико су симболи важни у конструисању шема идентитета огледа се у заводљивој моћи слике и њеној повезаности са историјом и доживљајем континуитета нације. Симболи и националне церемоније су посебно значајни за изградњу нације јер постављају прошлост као темељ за стварање нације у садашњости где се она може усмеравати према будућности. Зато прошлост представља снажан ресурс за стварање граница подигнутих против других народа. Прославе и сећања на историјске догађаје такође могу имати емоционални набој подсећајући људе на заједничку припадност (Elgenius 2011, 18).

Државна застава и национални празник (на пример дан државности) представљају две главне слике националности кроз коју нације постају видљиве. Застава је први национални симбол који се појавио, док национални дани представљају млађе слојеве народа и истичу чињеницу да су нације слојевите и да њихове оснивање у току. Националне заставе и државни дани користе се за представљање, стварање, поновно стварање, оправдање, величање и моделирање нација. Они пружају пречице нацији и у свом облику, симболичку и церемонијалну структуру сличну верским заједницама (Elgenius 2011, 187).

Међутим, они који спроводе националну идеологију „наглашавају искључиво оне симболе као што су заставе, химне, свечаности, битке, династије, хероје, народне ношње,

државне празнике, комеморације, верске празнике које могу ефикасно употребити да уједине припаднике нације“ (Poročić 2010, 38). С друге стране, не треба заборавити да национални симболи могу представљати снажни контраинструмент у рукама оних који протестују или се супротстављају одређеној власти. Наиме, националистички покрети, као и сви масовни покрети користе симболе и церемоније, које националистичким идејама дају одређени облик и снагу тако што пројектују одређену слику што омогућава окупљање на начин који наизглед директно изражава солидарност нације (Elgenius 2011, 16-17). Још у периоду када је била део државне заједнице са Србијом, Црна Гора је 2004. године усвојила Закон о државним симболима, којим су утврђени грб, застава и химна и начин употребе и заштите државних симбола, као и Дан државности Црне Горе. Према одредбама наведеног Закона, грб је у облику “златног крунисаног двоглавог орла, уздигнутих крила у полету, са скиптром у десној и шаром у левој канджи на црвеној основи. На прсима орла је штит са златним лавом у пролазу. Лав је на зеленом пољу са плавом позадином. Круна изнад орловских глава и скиптар су златни са крстом на врху. Шар је плави са златним оковом и крстом” (Zakon o državnim simbolima i Danu državnosti Crne Gore 2004, čl. 1, 4). Посебним одредбама уређена је застава Црне Горе, која је црвена, са златним оквиром и грбом Црне Горе у средини. Усвајање предметног закона наишло је на оштро неслагање унионистичке групе, која је сматрала да црногорска елита покушавају поново да измени историју пошто је претходна црногорска застава била слична српској (црвена, плава и бела) (Ђурковић 2009, 6). Међутим, изражен проблем представљала је ситуација са националном химном са којом је влада настојала да уклони сваку алузију на било шта што би се могло протумачити као елемент српства у црногорском идентитету. С тим у вези, посебан предмет спорења представљале су две строфе текста црногорске националне химне „Ој свијетла мајска зоро“ пошто их је написао Секула Дрљевић, вођа црногорског националног покрета у међуратном периоду, повезаног с фашистичком Италијом (Morrison 2018, 113). При томе треба напоменути да подела није била искључиво на супростављене политичке опције, већ и у оквиру владајуће странке с обзиром на две спорне строфе јер изазивају подељеност и асоцирају на

фашизам. Расправа о химни трајала је доста дуго, што умногоме осликава ситуацију у друштвено-политичком животу Црне Горе. С друге стране, наведени примери потврђују важност симбола и њиховог тумачења за историјско значење нације. Они такође показују на које начине политичке елите могу користити те симболе и упаковане у њихове личне програме и учинити их доступнима широкој јавности.

ГЕОГРАФСКЕ ИМАГИНАЦИЈЕ И РЕКОНСТРУКЦИЈА ПРОСТОРА

Географска имагинација је важан аспект поимања нације, а повезивање националности са територијом, стварном или замишљеном, помаже људима да се повежу са одређеним просторима (територијама). У том процесу територија постаје „неизоставни део дефиниције и идентификује групе које живе унутар ње“ (Guntram, Kaplan 1999, 2). У савременом значењу територија се може посматрати из угла локације са свим карактеристикама које она носи и као простор са садржајима који га чине. И док се у прошлости територија посматрала најчешће као локација (повољност положаја, величина територије, природно-географски чиниоци, распоред копна и мора и стратешки ресурси), у модерно доба пажња је усмерена на геополитичку имагинацију и геополитичке дискурсе који из тог садржаја произилазе. И поред тога, територија није концептуално изолована, јер је уоквирена троуглом који обухвата институционализацију моћи (државна моћ), материјализацију простора (географија) и идеализацију народа (идентитет) (Tuathail 2000, 140). У окружењу у коме политичка борба око значења националних категорија надилази већину других политичких проблема, као што је то случај са Црном Гором, симболи које пројекти изградње нације асоцирају са територијом постају моћна обележја идентитета.

И док сама територија Црне Горе није била предмет спора током расправе о државности и идентитету (као што је то био случај у осталим бившим југословенским републикама), симболична реконструкција физичког простора служила је као катализатор за пројекте изградње нације владајућих елита. Једнако тако, неодобравање и отпор супарничких пројеката

изградње нације према замени симбола који асоцирају на везе између Црне Горе и Србије, попут назива улица и споменика, указују на значај географске димензије поимања националног идентитета. Посебна симболична димензија политичког суочавања која се претворила у сукоб око значења идентитета „Црногорац“ и „Србин“ је језичко присвајање простора. Након независности Црне Горе службени језик назван је према називу земље, у настојању владајуће елите да свој пројекат изградње државе обједини са начином на који домаће становништво поима национални идентитет. Међутим, инсистирање бивших унионистичких странака на томе да се назив овог језика користи „српски“ вероватно је најјачи показатељ како противнички пројекти изградње нације настоје повезати замишљени простор са националношћу, а „српски“ језик са територијом Црне Горе и доживљајем „српског“ идентитета у Црној Гори, који се заснива на веровању да су Црногорци „српски Спартанци“ (Ванас 1984, 44).

Симболична реконструкција физичког простора у Црној Гори није попримила исте димензије као што је то случај са бившим југословенским републикама. Док се логични темељ за нижи степен реконструкције физичког простора у Црној Гори након распада Југославије може наћи у наставку државне заједнице са Србијом, постоје и два додатна разлога зашто је црногорска елита поступала опрезно у претварању свог пројекта изградње нације у опипљиве објекте попут грађевина и споменика. Наиме, још 1998. године, владајућа политичка елита се определила за мултикултуралну политичку платформу како би привукла гласове неправославних мањина, попут Бошњака, Муслимана и Хрвата (Bieber 2003, 13-26). У таквим околностима су западне демократске државе које су подржавале црногорску владајућу елиту хвалиле такав однос, посебно у периоду оружаних сукоба на Косову и Метохији. Међутим, у том периоду реконструкција физичког простора унутар пројекта изградње нације црногорске владајуће елите је била доста скромна. При томе су чак и умерене промене у називу улица и подизању споменика обележавале симболично удаљавање од симболизма бивше Југославије и посебно државне заједнице са Србијом.

Прва велика промена у симболизму простора у Црној Гори наступила је још 1992. године, када је назив главног града тадашње Републике Црне Горе промењен из Титоград у Подгорица. Током социјалистичког периода главни град Црне Горе, заједно с неколико других градова из разних делова бивше Југославије, својим је именом одао почаст вођи федерације. Промена назива симболизује померање од Титовог наслеђа, које је у то време одбацивала елита ДПС-а, а која је остала блиска са српском политичком елитом све до 1997. године. Током ратних сукоба у Југославији у Подгорици није било физичке реконструкције, а изглед главног града био је развијен у складу са социјалистичком архитектуром, с обзиром да је град био порушен током Другог светског рата. Поред тога и многе улице и установе носиле су назив партизанских хероја или симбола бивше Југославије (улица Братства и јединства, Пут ЈНА и слично). Промене у физичком простору Подгорице наступиле су прихватањем програма независности, што је за собом повлачило и пројекат изградње нације којим су управљале елите. Тако је јануара 2004. године влада Црне Горе у оквиру свог политичког програма предложила промену назива улица у главном граду. Нова имена имала су за циљ одбацивање наслеђа старог социјалистичког система и обележавање истинских вредности историја града и важних историјских личности. С тим у вези, промене су се састојале у замени имена партизанских хероја из Другог светског рата, као и имена историјских личности других република бивше Југославије, са именима која су изричито везана за Црну Гору.

Интересантан је случај две улице у центру Подгорице као пример „борбе“ која се водила око симболизма физичког простора. Промена назива Улице Петра Матовића (мање познатог партизанског хероја) у Улицу краља Николе (краља Црне Горе пре уједињења Југославије) није изазвала никакве реакције, међутим промена назива Булевар Немањина обала (Немањић – српска династија) у Булевар Светог Петра Цетињског (Петар И Петровић – црногорски владар) наишла је на оштро негодовање опозиционе политичке елите због значајног историјског и географског симболизма повезаног са државношћу Црне Горе. Српска династија Немањића владала је територијом Црне Горе у XII и XIII веку и стога се повезује

са географском неподељеношћу Србије и Црне Горе. Династија Петровића, која је Црном Гором владала од XVIII до XX века, повезује се с борбом за самосталност и црногорску државност. Лично се Петар I Петровић сматра симболом црногорске „државе“ пошто је први уставни акт у Црној Гори – Законик општи црногорски и брдски из 1797. године – усвојен током његове владавине. У контексту овог географског и историјског симболизма промена назива улица за многе је представљала намеру владе да промени историју. С тим у вези, црногорска опозиција је тврдила да се овом променом „брише црногорска историја“. Између снага које су подржавале независност и унионистичких снага дошло је до додатног размимоилажења када је династијска историја Црне Горе обновљена као симболички инструмент за присвајање физичког простора Подгорице за потребе изградње нације. Догађаји који су обележили обнављање Подгорице указују на још један ниво политичке борбе око симболичне имагинације нације, што се најочитије показало током подизања споменика краљу Николи на Булевару Светог Петра Цетињског. И краљ Никола и Свети Петар Цетињски (Петар I Петровић) представљају значајне симболе црногорске државности и кроз историју су признати због улоге коју су одиграли у успостављању и модернизацији државе, али су на своје поданике подједнако упућивали и са „Црногорац“ и са „Србин“, на тај начин оствљајући широку маргину за интерпретацију значења предметних категорија идентитета (Rastoder 2003, 118). Међутим, како су били владари црногорске државе, у време поделе око државности и идентитета краљ Никола и Петар I Петровић такође су постали симбол нације за табор који је подржавао независност.

ЈЕЗИЧКО ПРИСВАЈАЊЕ ПРОСТОРА И ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА ИДЕНТИТЕТА

Језик има важну улогу у поимању идентитета и то не само због своје улоге у образовном систему, штампи и свакодневnoj комуникацији међу члановима политичког друштва. Наиме, језик је повезан са „политичком организацијом простора, разлогом због кога су многе нове посткомунистичке државе назвале своје језике према називу државе (White 2000, 181). У

доба комунизма већина држава које су у то време припадале вишенационалним земљама користила је један језик као *lingua franca*, односно као симбол „јединства“ њихових различитих народа. У бившој Југославији српско-хрватски је био заједнички језик Србима, Хрватима и Црногорцима, иако никада није постојала изричито „црногорска“ опција (Greenberg 2008, 88-91). При томе језик који се говори у Црној Гори својим фонолошким обележјима наликује варијанти која се говори у Хрватској, а лексички и морфолошки је сличан оном којим се говори у Србији. С распадом Југославије језик је постао не само важно обележје идентитета, већ и обележје простора. Повезивањем одређене језичке варијанте са сваком од новонасталих држава елите су настојале оправдати своје пројекте изградње нације и тако ојачати поимање нације у народу. У случају Црне Горе, након распада Југославије ова ситуација је имала своју специфичност. Следом одлуке да остане у државној заједници са Србијом, Црна Гора је Уставом 1992. године за „језик у службеној употреби“ у Црној Гори одредила ијекавско наречје српског (Ustav Republike Crne Gore 1992, čl.9).

Међутим, за разлику од Устава Републике Србије из 1992. године, стари Устав Републике Црне Горе дао је равноправни положај ћириличном и латиничном писму. Употреба оба писма открива занимљиву просторну дуалност црногорског културног оквира: понајпре напетост између „Истока“ и „Запада“ која се очитује у писму, али у разликама у наречју. Наиме, дијалектичке посебности у Црној Гори не одговарају политичким поделама и имају свој симболизам. Северозападни дијалект повезује црногорски језик с бившим српско – хрватским (касније српским) језиком, док га југоисточни веже уз „Стару Црну Гору“. Први се типично пише ћириличном писмом, а други латиничним. Ћирилично писмо носи са собом историјске конотације Византијског Царства, Русије и Србије – „источних“ аспеката идентитета у Црној Гори. С друге стране, латинично писмо повезано је с историјском везама Црне Горе и Венеције као и другим западним државама.

Међутим, треба напоменути да су језик и нација једно од другог независни, јер идентитет нације може бити потпуно независан од језика, а као пример су многе државе (Швајцарска,

државе које говоре шпански и енглески) које су и поред истог језика развиле посебне националне идентитете. Другим речима, језик не може да представља средство разграничења као посебан културни чинилац и чинилац интегрисања групе. То је посебно изражено на простору бивше Југославије, где једна иста варијанта језика може носити име „босански” „српски” или „хрватски”, јер разлика у називу не почива ни на каквом језичном критерију, него само на националној припадности говорника. С друге стране, национална припадност говорника не представља критеријум за називање језика, јер на пример Швајцарац не говори швајцарски, Канађанин не говори канадски, као и Аргентинац који не говори аргентински и слично (Kordić 2010, 127, 211).

Стварна манифестација предметне просторно-језичке дуалности постала је уочљива након што се ДПС окренула реализацији независности. Отуда је у изборним кампањама након 2000. године – укључујући и кампању пред референдум – ДПС који је заговарао независност претежно користио латиницу (а само понекад ћирилицу како би се приближио „неодлучним“ бирачима), док је унионистички блок искључиво користио ћирилично писмо (International Crisis Group 2006, 5). За унионисте употреба ћирилице симболизује блискост са Србијом. Супротно томе, за табор који је пропагирао независност употреба латиничног писма носила је конотације одвајања од Србије и њене политике, и представљала блискост са Западом. Занимљиво је да је међу одредбама два Устава Црне Горе (Ustav Republike Crne Gore 2007, čl.13) које прописују употребу језика једино упоредна употреба оба писма остала непромењена. Као таква, она показује да је напетост између „Истока“ и „Запада“ још увек присутна, без обзира на промене у називу језика.

И док су културне организације блиске пројекту независности промовисале „национализацију“ језика, лингвисти су је критиковали, с обзиром да језик виде као потенцијални катализатор национализма, с обзиром на то да је он нужно повезан са системом образовања и производњом митова (Glušica 2010, 27-28). Устав Црне Горе из 2007. године одређује „црногорски“ као службени језик Црне Горе, а „српски, бошњачки, албански и хрватски“ као „језике у

службеној употреби“. Током уставне дебате, називање језика „црногорским“ наишло је на оштро негодовање бившег унионистичког блока, који га је сматрао политичким потезом, као и да би назив службеног језика требао остати „српски“, што су аргументовали тиме да је, према попису становништва 2003. године, 59,67 % становништва изјавило да говоре српским језиком, док је само 21,53 % говорио црногорским (Džankić 2014, 368). То је уједно и представљао повод за супротстављене ставове да ли српски језик треба да постане уставна категорија. Наравно да је за владајућу елиту и интелектуалце који су подржавали пројект независности, дефинисање језика „црногорским“ између осталог представљало и правну гаранцију за политичку превласт пројекта изградње црногорске нације. Језичка диференцијација категорија идентитета и повезивање територија Црне Горе с новим наречјем утицали су и на мање темељне промене у самом језику, попут усвајања нових правописних норми у јулу 2009. године. За разлику од бошњачког, српског и хрватског језика, црногорски језик данас има 32 графема уместо 30, након додатка писмене ознаке гласа *š* и *ž*. Иако су превладавајући пројекти изградње нације у другим бившим југославенским републикама настојали учврстити своје језичке специфичности, обично су се за то употребљаване морфологија и синтакса, за разлику од Црне Горе која је увела промене у самој абецеди (Ђукановић 2014, 410).

ЗАКЉУЧАК

Као општи закључак намеће се чињеница да је борба између два супарничка пројекта изградње нације, која се протезала кроз историјску и географску реимагинацију, редефинисала значење шеме идентитета “Црногорац” и “Србин”, персонификујући различите елементе „апстрактне заједнице”, кроз политике и симболе. С друге стране уочљива је промена значења „црногорског“ идентитета од 1990-их година, која се у актуелном тренутку повезује с политикама државе, па тако представља показатељ успешности пројекта изградње нације. Међутим, не може се заборавити чињеница да овај пројект изградње нације није близу био тако успешан у придобијању подршке народа за редефинисану категорију

идентитета „Црногорац“. Анализирајући три најскорија пописа становништва у Црној Гори, евидентно је да је проценат оних који се поистовећују са категоријом „Црногорац“ пао са 61,9 % у 1991. години на 43,2% у 2003. години, да би се повећао на 45% у 2011.години.

С друге стране, заједно с редефиницијом категорије идентитета „Црногорац“ и у супарничком програму изградње нације дошло је до промене у значењу „Србин“ у Црној Гори. Међутим, сам пројекат изградње нације не може се оцењивати искључиво на темељу бројки и процената. С тим у вези, посебну пажњу заслужује анализа народне подршке пројектима изградње нације коју треба узети у обзир у оквиру процеса раздвајања идентитета „Црногорац“ и „Србин“. Недостатак историјске јасноће, заједно са дуалношћу идентитета, показао се као најснажнији извор симбола, идеја и политика које су црногорске елите могле употребити за поново цртање граница између категорија идентитета „Срба“ и „Црногорац“. Таква политичка дуалност је потом довела до раздвајања *homo duplexa* и то симболично дисоцијацијом схема идентитета „Црногорац“ и „Срба“, које у време распада Југославије нису биле међусобно искључиве. Супарништво око редефинисања категорија идентитета у Црној Гори није укључивало само историјску димензију, већ и ону врло важну географску. Као што то можемо приметити у многим радовима о стварању нације појам „простора“ и у симболичном и у материјалном смислу има важан утицај на формиранје схема идентитета. То је зато што су асоцијативни елементи простора стварни, насупротив историјским који су замишљени. Људи се повезују и тумаче оно што могу видети, због чега је и физичка реконструкција Подгорице, представљала важно обележје идентитета у програму изградње нације владајуће елите. Слично томе, чињеница да се опозиција противила променама у црногорском главном граду говори о значају који грађевине, улице и споменици имају у пројектима изградње нације. Исто тако, промовисање идеја кроз наречја често се наводи као важан елемент изградње нације, па је тако национализација језика служила као најснажније обележје идентитета за супарничке елите у Црној Гори.

Објективно посматрано, евидентно је да егзистирање двојног идентитета не иде у прилог супротстављеним странама, јер омета стабилизацију и повећава конфликтни потенцијал, док са друге стране угрожава опстанак српске стране стварајући услове за њену асимилацију. Међутим, без двоумљења крајњи циљ је стварање националне државе, о чему недвосмислено говори и уставна одредба, по којој је Црна Гора грађанска држава у којој је носилац суверености „грађанин који има црногорско држављанство“. Наведена одредба недвосмислено указује на намеру да се становништво Црне Горе претопи у црногорску нацију. У актуелном тренутку процес изградње националног идентитета Црне Горе је закорачио можда у одлучујућу фазу реализације. За разлику од ранијег периода исти ствара повећан конфликтни потенцијал, везан за раздвајање по верској основи. С тим у вези, супротстављене стране су искључиве у својим намерама, без посебне назнаке о евентуалном приближавању ставова. Другим речима, изостали су евентуални преговори носилаца политичке власти и Српске православне цркве о могућностима за превазилажење кризе и изналажење компромисног решења. У таквим околностима тешко је предвидети евентуално решење проблема изградње националног идентитета Црне Горе. У актуелном тренутку евидентно је континуирано повећање поларизације супротстављених страна и даље размимоилажење по питању опстанка СПЦ у Црној Гори. Сложености актуелне проблематике у многоме доприносе и предстојећи локални и парламентарни избори у Црној Гори у коме учествују и два супротстављена политичка блока која су на различитим странама у изградњи националног идентитета. У таквим околностима не може се искључити ни могућност употребе силе и насиља, иако је за супротстављене стране од значаја разрешење овог проблема. Наиме, актуелна политичка елита је заинтересована да на предстојећим изборима очува власт, док опозициона страна која је за очување СПЦ на простору Црне Горе, не сме дозволити даље расипање и разводњавање колективне енергије кроз литије, молитвена окупљања, протесте, сукобе са полицијом и слично. У таквим околностима не треба искључити могућност да актуелни политички режим предложи евентуалне разговоре о ревизији Закона о слободи вероисповести као покушај да их искористи за размену као

гаранцију својине за национални идентитет. И поред тога, евидентно је да ће евентуално коначно решење, увек за једну страну представљати „љуту траву на љуту рану“.

РЕФЕРЕНЦЕ

Banac, Ivo. 1984. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Ithaca: Cornell University Press.

Bieber, Florian. 2003. *Montenegro in Transition Problems of identity and Statehood*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

Boundaries, E. Georg 1997. “Cohesion and Switching: On We-Groups in Ethnic national and Religion Forms”. In *Rethinking Nationalism and Ethnicity: The Struggle for Meaning and Order in Europe*, eds. Hans-Rudolf Wicker (ed.), 251-273, Oxford: Berg Publishers.

Brković, Savo. 1974. *O postanku i razvoju crnogorske nacije*. Titograd: Grafički zavod.

Brubaker, Rogers. 2004. *Ethnicity Without Group*. Cambridge: MA: Harvard University Press.

Douglas, Anthony Smith. 1979. *Nationalism in the Twentieth Century*. New York: NYU Press.

Đukanović, Dragan. 2014. „Identitetska pitanja” i linije unutrašnjih podela u Crnoj Gori”. *Međunarodni problemi*, br. 3-4: 395-422. DOI: 10.2298/MEDJP1404395D.

Đurković, Miša, Montenegro: Headed for New Divisions, *Conflict Studies Research Centre* 07/2009.

Džankić, Jelena. 2014., Reconstructing the Meaning of Being “Montenegrin”, *Slavic Review*, Vol. 73, No. 2: 347-371. DOI: 10.5612/slavicreview.73.2.347.

Екмечић, Милорад. 2008. *Дуго кретање између клања и орања*. Београд: Завод за уџбенике.

George, W. White. 2000. *Nationalism and Territory*. Oxford: Rowman & Littlefield.

Глушица, Рајка 2010. Crnogorski jezik u čeljustima nacionalizma, *Riječ: časopis za nauku o jeziku i književnosti*, br.4: 25-45.

Greenberg, David Robert. 2008. *Language and Identity in the Balkans: Serbo-Croatian and its disintegration*. Oxford: University Press.

Guntram H. Herb, David H. Kaplan. 1999. *Nested Identities: nationalism, Territory, Scale*. Laham: Rowman and Littlefield.

Hobsbawn, Eric. 1997. *On History*. London: Abacus.

Ikegami, Eiko. 2000. A Sociological Theory of Public: Identity and Culture as Emergent Properties in Networks, *Social Research* 67(4). 989-1029.

Ивић, Павле. 1986. *Српски народ и његов језик*. Београд: Српска књижевна задруга.

Ičević, Dušan. 1998. *Crnogorska Nacija*. Beograd: Forum za etničke odnose.

International Crisis Group, Montenegro,s Referendum: Europe report 42, Bruxelles. Последњи приступ 10. мај 2020, https://www.files.ethz.ch/isn/18060/b042_montenegro_s_referendum.pdf.

James, Paul. 1997. *Nation Formation: Towards a Theory of Abstract Community*. London: Sage.

Keiichi, Kubo. 2007. The issue of Independence and Ethnic Identity in Montenegro, *Southeastern Europe* 32(1):163-180. DOI: 10.1163/187633307X00101.

Lilla, Mark 2001. *The Reckless Mind: Intellectuals in Politics*. New York: Review of books.

Mayall, James. 1990. *Nationalism and international Society*. Cambridge: University Press.

Милосављевић, Бранислав. 2019. „Безбедносна процена као чинилац стратегије националне безбедности Републике Србије.“ Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет безбедности

Morrison, Kenneth. 2009. *Montenegro, a modern history*. London: I.B.Tauris & Co Ltd.

Morrison, Kenneth. 2018. *Nationalism, Identity and Statehood in Post-Yugoslav Montenegro*. London: Bloomsbury Academic.

Popović, M. Milan. 2002. *Montenegrin mirror: polity in turmoil: (1991 - 2001)*. Podgorica. Nansen Dialogue Centre.

Popović, M. Milan. 2010. *Podijeljena nacija: identitet, država, vlast*. Cetinje: IVPE.

Раковић, Александар. 2017. „Улога религијског интервенционизма у распаду СФР Југославије“. У *Срби и пропаст Југославије: приручник*, ур. Антић Чедомир и други, 93-114. Београд: Завод за уџбенике.

Ramet, P. Sabrina. 2005. “The Politics of the Serbian Orthodox Church“. In: *Serbia Since 1989, politics and society under Milosevic and after*, eds. Sabrina P. Ramet and Vjerman Pavlaković, 255- 285, Washington: University of Press.

Rastoder, Šerbo. 2003. “A short review of the history of Montenegro“, In: *Montenegro in transition: Problems of Identity and Statehood*, ed. Bieber Florian, 107-138. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

Simićević, Nikola. 2008. Crna Gora i srpsko pitanje, *Nova srpska politička misao*. Последњи приступ 10. мај 2020. http://starisajt.nspm.rs/Debate/2007_simicevic3.htm.

Tuathail, Ó. Gearóid. 2000. Borderless worlds? Problematizing discourses of deterritorialisation, In: *Geopolitics at the End of the Twentieth Century: The Changing World Political Map*, eds. Nurit Kliot and David Newman, 139-154. London: Frank Cass Publishers.

Ustav Republike Crne Gore, „*Službeni list Republike Crne Gore*“, br. 48/92.

Ustav Republike Crne Gore, „*Službeni list Republike Crne Gore*“, br. 01/07.

Uprava za statistiku Crne Gore, *Popis stanovništva 2003*. Последњи приступ 10. мај 2020. <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=57&pageid=57>.

Witmeyer, M. Joseph. 2003. Elits and Popular Nationalism, *British Journal of Sociology* 53 (3). 321-341. DOI: 10.1080/0007131022000000536.

Wicker, Rudolf-Hans. 1997. *Rethinking Nationalism and Ethnicity: The Struggle for Meaning and Order in Europe*. Oxford: Berg.

Zakon o statusu potomaka dinastije Petrović Njegoš, „*Službeni list Crne Gore*”, br. 36/2011.

Zakon o državnim simbolima i Danu državnosti Crne Gore, „*Službeni list Republike Crne Gore*“, br. 47/2004.

Branislav Milosavljevic, Nenad Putnik

CONSTRUCTION STRATEGY NATIONAL IDENTITY OF MONTENEGRO

Resume

As one of the youngest countries in Europe, Montenegro is a particularly interesting example of how a symbolic competition between two nation-building projects takes place in the political context. The issue of Montenegrin national identity has been at the heart of Montenegrin politics since the late 19th century, but there has never been a clear consensus on who exactly Montenegrins are. Supported by the reconstructed meaning of the Montenegrin nation, the newly formed Montenegrin national consciousness accelerated after the break with Serbia and the declaration of independence on May 21, 2006. Since the break-up of Yugoslavia, Montenegro has gone through transitions from a republic in the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) to a member state of Serbia and Montenegro in the period 2003-2006. year, and after that to an independent state from 2006 year. However, the transition of statehood was not the result of a broader popular consensus. The split in the ruling political party of reformed communists, the Democratic Party of Socialists (DPS) in 1997, sparked a political struggle between the party's two former factions. Over a period of 15 years, the changing political programs of the ruling DPS and the opposing Socialist People's Party (SNP) served as a source for redefining the meaning of ethnic (national) identity. In their competition for social, political or economic resources, Montenegrin elites, by applying political and ethno-cultural state policy and active use of the media, have managed to turn certain facts and events into reference points for the citizens of Montenegro by identifying themselves. Therefore, these events became the basis of belonging to a community and at the same time helped to separate the specific community of Montenegro from Srpska.

Keywords: Montenegro, national identity, political elite, state symbols, Serb, Montenegrin.

* Овај рад је примљен 15. маја 2020. године, а прихваћен на састанку Редакције 15. септембра 2020. године.